

Szörényi László

NIMRÓD ZSOLTÁRA
Ősmagyar Dante poklában?

Az *Inferno* XXXI. énekében Dante, túlvilági vándorként, vezetőjével Vergiliusszal a pokol legmélyebb, kilencedik körét övező peremen járva hirtelen hatalmas kürtszót hall, majd a félhomályban először tornyoknak vélt óriásokat pillant meg. Köldökig a Coctyus kútjában állanak. Végül a legközelebbiknek arcát is megláthatja. Idézzük Babits fordításában:

- 58 Olyannak láttam arca szélét s hosszát,
(s ahhoz arányban van a többi tagja),
mint Róma óriás fenyőtobozzát.
- 61 S így a kútpart fölött, mely lenn takarta
kötényként testét, annyi még kirémlik,
hogy egy a másikat vállára tartva,
- 64 Három friz legény sem érne fejéig,
mert harminc araszt lehetett számlálni
övtől a köpenykapcsolás helyéig.
- 67 »Ráfel mái ámech izábi álmi« – –
vad szájjal, melyhez lágyabb hangu ének
nem illett, ekkép kezdett kiabálni.
- 70 S Vezérem így szólt hozzá: »Balga lélek,
maradj csak a kürtödnél: abba fujjad,
ha elfog haragod, vagy szenvedélyed.
- 73 Keresd nyakadnál, s megtalálja ujjad
a nagy hangszert, mely abroncsozza melled
ó zavart szellem! s melyen lóg, a szíjat!«
- 76 »Magát árulja el, csak jól figyeljed«
szólt hozzám most – – »Nimród! az ő hibája,
hogy a föld nem maradt meg egy nyelv mellett!

79 Hagyjuk el őt, ne beszéljünk hiába!
mert néki minden nyelv oly érthetetlen,
mint másnak az övé: csak jár a szája!«¹

Az óriás vad „zsolttára” (az eredetiben ez a kifejezés áll a Babits által „ének”-nek fordított szó helyén) a Dante-magyarázat legnehezebb rejtélye, filológiai cruxa.² A legtöbb kommentátor a kezdetektől fogva szándékosan értelmetlen halandzsának tekinti a Nimród ajkára helyezett verssort, hiszen a mindentudó Vergilius maga minősíti annak.³ A XV. századi Landinótól napjainkig húzódik egy másik értelmezési hagyomány: eszerint a „kaldeus” (azaz arameus), az arab, a szír nyelvből meg lehet fejteni a rejtélyt.⁴ Van, aki szándékos glosszoláliának, „nyelveken szólásnak” tartja, provanszál előképet is felvonultatva.⁵ Továbbá a héber nyelvvel is kísérleteznek; vagy a liturgiában stb. előforduló héber szavak mozaikszerű feldolgozására gondolnak,⁶ vagy arra, hogy a középkori latin nyelvű templomi színjáték komikus céllal héber nyelvet imitáló betétjeit vehette alapul Dante.⁷ Vannak végül olyan kutatók, akik feltételezik, hogy akármit is jelent – ha jelent – a verssor, van valami értelme, mert hiszen Vergilius végül is indulatosan, válaszol rá: ő tehát érti, csak alkalmatlannak tartja Nimródot a kommunikációra.⁸ Következőleg azt is fel lehet tételezni, hogy Dante valamely nyelvet alapul vehetett a verssor nyelvi megformálásához.⁹ Mindenesetre – mint a világháló tanúsítja – mai napig izgatja az olvasók, irodalmárok, sőt költők képzeletét is Nimród szava: legutóbb egy amerikai költő, Joris még homofonikus angol megfelelőjét is megalkotta.¹⁰

¹ DANTE, *Isteni Színjáték*, fordította BABITS Mihály, a bevezető tanulmányt írta KARDOS Tibor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1957, 145–146. (A továbbiakban: DANTE).

² Samuel J. PATTI, *Lectura Dantis: Inferno XXXI*, *Lectura Dantis*, A forum for Dante research and interpretation, Nr. 2/Spring 1988, 45–54.

³ Ettore CACCIA, *Raphèl mai amècche zabi almi*, in *Enciclopedia Dantesca*, Seconda edizione riveduta, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1984, IV, 851–853.

⁴ Néhány példát magyarul is tárgyal: *A Pokol*, írta DANTE Alighieri, fordította, bevezette s jegyzetekkel kísérte SZÁSZ Károly, Budapest, MTA, 1885, 416–418.

⁵ Giorgio AGAMBEN, *Categorie italiane. Studi di poetica*, Marsilio, Venezia, 1996, kül. 42.

⁶ Vö. DANTE Alighieri, *Die Göttliche Komödie*, übersetzt von Hermann GMELIN, *Kommentar*, I. Teil. *Die Hölle*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1966, 453–454.

⁷ Peter DRONKE, *Dante and Medieval Latin Traditions*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, 32–54.

⁸ Ld. PATTI, *i. m.*, 51.; Vö. Joan M. FERRANTE, *A Poetics of Chaos and Harmony*, in *The Cambridge Companion to Dante*, ed. by Rachel JACOFF, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 152–171, kül. 160.

⁹ Vö. CACCIA, *i. m.*, 853.

¹⁰ „Rough hell may enmesh ease, a be-all me”, ld. Pierre JORIS, *From Justifying the Margins: „Nimrod in Hell” with a note & reminiscence on Joris même*, a világhálóra került 2008. aug. 10-én. – Ezért a szövegért, egész dolgozatomhoz nyújtott baráti segítségéért hálásan mondok köszönetet Kelemen Jánosnak.

Megpróbáltam a verssort magyarul olvasni. Kísérletem eredményét tárom elő a következőkben, remélvén, hogy érdemi vita során vetik el, vagy fogadják el – legalábbis, mint lehetséges feltevést.¹¹

Kiindulásul nem azt a szövegvariánst vettem amelyet Babits használt, hanem – autográf kézirat hiányában – a szakirodalomban leginkább elfogadottat: „*Raphèl mai amècche zabì almi.*”¹²

1/ *Raphèl*: magyarul olvasható ’rabhely’-nek. Ilyen szót nem ismerünk; maga a ’rab’ a XV. század végéről adatolt.¹³ Megjegyzendő, hogy a ’hely’ régebből adatolt formája a ’hel’.¹⁴ Létezik viszont a ’rabotának helye’ kifejezés, a latin *ergastulum* [tömlőc] megfelelője Calepinus szótárában,¹⁵ hozzátehetjük, Szenci Molnár szótárából a ’Rabotálohely, Ergastulum’ szót is; a „rabhely” ennek lehet előde.¹⁶

„Rab”-bal képzett összetett szó – igaz, kérdőjeles minősítéssel – 1498-ból: ’Raberdeje’.¹⁷ A XVIII–XIX. században használatos „börtön, tömlőc” jelentésben a ’rabház’.¹⁸ A köldökig a kútban álló óriás helyzetéhez a ’hely’ jobban illik, mint a ’ház’. A „b” hang a kiejtésben zöngétlenedhetik „p”-vé, az idegenajkú lejegyző keze ezt tükrözheti a leírásban, vagy analógiásan hathat rá a héber–latin Raphael.

2/*mai*: magyarul olvasható ’majd’-nak, amelynek van ’maj’ alakja is. 1372 óta adatolt, jelentései közül [németül: gleich, sofort; beinahe; bald, später] szerintem itt az elsőt kell választani, tehát: „tüstént, azonnal”.¹⁹

3/ *amècche*: a magyar értelmezéshez megfelelőbb a kódexekben sokkal elfogadottabb *amech*, amelyet az egy szótaggal hosszabb formára verstani okokból cserélt a Dante–Vulgata-szöveg mestere, Giorgio Petrocchi.²⁰ Az *amech* olvasható magyarul ’amék’-nak, amely az ’amelyik’ nyelvjárási változata.²¹ Az ’amelyik’

¹¹ A kötet szigorúan megszabott terjedelmi korlátai miatt jó pár szempontot kénytelen voltam ezúttal mellőzni, illetve a példákkal és idézetekkel is csak rendkívül szűkmarkúan bányáztam. Végül azt is meg kell jegyezni, hogy sok szükséges könyv és cikk egyelőre hozzáférhetetlennek bizonyult számomra Magyarországon.

¹² A következő szövegkiadást használtam, amely Petrocchiét követi: DANTE Alighieri, *The Divine Comedy*, translated, with a commentary, by Charles S. SINGLETON, *Inferno*, 1, *Italian Text and Translation*, Bollingen Series LXXX, Princeton University Press, 1989, 330.

¹³ *A Magyar Nyelv Történeti–Etimológiai Szótára*, főszerkesztő BENKŐ Loránd (a továbbiakban: *TESZ*), III, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 323.

¹⁴ *TESZ*, II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 88.

¹⁵ *TESZ*, III, 325.

¹⁶ Albertus MOLNAR, *Dictionarium Latinoungaricum, [...] Item vice versa Dictionarium Ungarico-latinum, [...]*, Noribergae, [...] MDCIV, m5^f.

¹⁷ Ld. a 12. jegyzetben *i. h.*

¹⁸ *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, anyagát gyűjtötte és szerk. SZABÓ T. Attila, XI, Budapest–Bukarest, Akadémiai–Kriterion, 7.; CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, V., Pest, Athenaeum, 1870, 393. has.

¹⁹ *TESZ*, II, 819.

²⁰ Vö. CACCIA, *i. m.*, 853.

²¹ *Új Magyar Tájszótár*, főszerkesztő B. LŐRINCZI Éva, I., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 217–218.

maga 1456 óta adatolt.²² Az 'amècche' megtartása esetén magyar értelmezése lehet 'amékkal', az 'l' lemaradt.

4/ *zabì*: magyarul olvasható 'szabi'-nak, amely a 'szab' ige egyes szám harmadik személyű határozott ragozású alakjának, későbbi formájában a 'szabja' szónak a megfelelője.²³ A 'z'-vel való helyesírás adatolt, 1211 óta a 'meghatároz', elrendel' jelentés is, absztrakciós fejlődés eredményeként.²⁴

5/ A *zabì* és az *almi* szó között egy fontos kéziratcsoport, az ún. Firenzei Százak csoportja egy *ı* betűt is tartalmaz, amellyel a kiadások nem szoktak számolni.²⁵ Esetleg, ha összevonjuk az előtte álló *ı*-vel, olvasható úgy is magyarul: 'szab itt'. Az 'itt' szó 1372 óta adatolt.²⁶

6/ *almi*: magyarul olvasható 'állni'-nak, ha föltételezzük, hogy Dante rím-kényszerből módosította az n-t m-re: az *almi* szó ugyanis a XXXI. 65. sor *palmi*-jára rímel, maga pedig a 69. sor *salmi*-ját hívja rímül. Megjegyzendő, hogy sok kéziratban *aalmi* olvasható.²⁷ Az 'áll' szó 1260 óta adatolható, 'kiáll valamit; elvissel valamit' jelentése 1416 utánról.²⁸ 'Mered', 'magasodik' értelem 1358-tól.²⁹

Nimród keserve tehát így rekonstruálható egykori magyar hangalakban: *Rabhel maj, amék* [vagy: *amékkal*] *szabi* [vagy: *szab itt*] *állni*. Mai nyelven: Rabhely majd, amelyek [vagy: amelyekkel] szabja [vagy: szab itt] állni. Ha a felkiáltást az őrzésére bízott kút peremén felbukkanó lelkekhez – Dantéről nem tudhatja, hogy még testben él – intézett, fenyegető és kárörvendő figyelmeztetésként értelmezzük, Nimród ezt akarhatja mondani: Tömlöc ez, amely tüstént kényszerít, hogy itt maradjatok!

Ha pedig „zsoltár” ez, ahogyan Dante gúnyolja, gondolhatunk a 68-ra [a Vulgata szerint]: *Infexus sum in limo profundi*, vagy a 87-re: *Posuerunt me in lacu inferiori*.³⁰ Ez esetben viszont Nimród nem az érkezőkhöz fordul, hanem saját sanyarú sorsát panaszolja.

Megjegyzendő, hogy – ha a Vergilius által emlegetett „harag” (ira) érzelmére gondolunk – Nimród esetleg káromodik, egyúttal Istent fenyegeti. Ha a kéz-

²² TESZ, I., 2. kiad. 1984, 87.

²³ Vö. *A magyar nyelv történeti nyelvtana*, I, *A korai ómagyar kor és előzményei*, főszerkesztő BENKŐ Loránd, szerkesztők E. ABAFFY Erzsébet, RÁCZ Endre, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991, 128–130.

²⁴ TESZ, III, 641.

²⁵ Ld. CACCIA, *i. h.*; a „Század” kéziratcsoportról vö. Claudio CIOCIOLA, *Dante*, in *Storia della letteratura italiana*, Diretta da Enrico MALATO, Volume X, *La tradizione dei testi*, coordinato da Claudio CIOCIOLA, Parte I, *La tradizione manoscritta*, Il Sole 24 Ore, Milano, 2005, 1983.

²⁶ TESZ, II, 248–249.

²⁷ Vö. DANTE Alighieri, *La Divina Commedia*, ed. Enrico BIANCHI, Firenze, Salani, 1936, 232.

²⁸ TESZ, I, 135.

²⁹ *i. m.*, I, 136.

³⁰ *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam [...]*, Desclée et Socii, Romae–Tornaci–Parisiis, 1956, 603, 622.

iratok egy részének „*Rafael*” szavára nem mint szövegromlásra tekintünk,³¹ akkor rekonstruálható egy *Ráfél* [– azon, amiatt retteg] *maj, amék szabi* [vagy szabi itt] *állni* olvasat, a következő értelemben: Retteg majd, aki ide kényszerített rabságba.³² Az alvilági tó zsoltáros stílusú emlegetése pedig esetleg a „mély”-ből keletkezett szövegromlásnak tételezheti a *mai* [más kéziratokban *may*] szót. De ezeket a megfontolásokat csak mintegy zárójelben teszem, mert a lehető legkisebb mértékben óhajtok csak módosítani a legelfogadhatóbbnak tartható szöveget.

Azért tartom valószínűbbnek, hogy Nimród az újonnan jötteket szólítja meg, mert ennek a kommunikációs helyzetnek vannak a költeményben előzményei. Miklós pápa az égő kősírban kárörömmel várja utódját:

És ő kiáltott: „Itt vagy már valóban?
Itt vagy, elhagytad, Bonifác, a földet?”

(*Pokol*, XIX. 52–53.)

Flégiász sem titkolja kárörömét; a Styx haragos révése

ki sít: „Rossz lélek, itt vagy hát a sáron?”

Sőt a jelenet annyiban is hasonló, hogy Vergilius itt is megdorgálja az alvilági szörnyet:

„Flégiász, Flégiász, minek kiáltasz?
Hiába most!” – szolt mesterem haraggal –
Vigy át és aztán többet úgy sem ártasz.”

(*Pokol*, VIII. 18–21.)

Végül, de nem utolsósorban: Plútusz, a nagy görög szintén az érkezőkre rivall rá, ördögnyelven (de az megfejthető) és Vergilius őt is legorombítja (*Pokol*, VII. 1–14.).³³

Dante érdeklődését a magyar nyelv iránt eddig is ismertük. A *De vulgari eloquentiā* (I, VIII. 4) „a Duna torkolatától avagy a Maeotis mocsaraitól egészen Anglia nyugati határaiig” nyúló terület és az Olasz- és Franciaországgal határos

³¹ Vö. DANTE Alighieri, *La Divina Commedia, Inferno*, con il commento di Tommaso CASINI, Fratelli Melita Editori, La Spezia, 1993, 243–244.; a Budapesti Kódex „Rafiel” alakot tartalmaz, ld. a hasonló kiadást, DANTE Alighieri, *Commedia, Bibliotheca Universitaria di Budapest, Codex Italicus, 2, riproduzione fotografica*, Verona, 2006, 25–26, 159.

³² Talán hasonló fejlődésű a „ráfázik”, „ráfárag” stb. szójelentése.

³³ Vö. DANTE, 35. Kardos Tibor L. Monti és D. Guerri magyarázatait idézi; ld. továbbá: DANTE Alighieri, *Tutte le Opere*, introduzione di Italo BORZI, commenti a cura di Giovanni FALLANI, Nicola MAGGI e Silvio ZENNARO, Grandi Tascabili Economici Newton, Roma, 1993, 69.

földek lakói között megemlíti a magyarokat is, akiktől délre a szlavónok, nyugatra pedig a teutonok találhatóak. A mű kritikai kiadója, Marigo azonban nem hiszi, hogy Dante nyelvismerete elégséges lett volna ahhoz, hogy megkülönböztesse a némettől a magyart, ezért mondja mindkettőről, hogy a *jo* szóval fejezik ki az igent; feltételezi, hogy a költő által megismert magyar diákok és kereskedők folyékonyan beszéltek németül, illetve német szavakat keverték anyanyelvükbe.³⁴ Belátóbb Balogh József, aki felhívja a figyelmet arra, hogy a „jó” magyar szót a latin *bene* értelmében valóban használták igenlésre.³⁵

Véleményem szerint azonban Dante érdeklődését a magyar nyelv iránt lehetetlen elválasztani Magyarország iránti érdeklődésétől.³⁶ Ez utóbbi pedig érthető a költő Martell Károly iránt táplált barátsága miatt. A fiatal Anjou herceggel, az immár két éve Magyarország megkoronázott, trónját a bitorlónak tekintett Venecei Endrétől tényleg birtokba venni óhajtó királyával Dante 1294 márciusában találkozott és barátkozott össze. Először valószínűleg csak az igazi lovagot, az udvari kultúra teljességének birtokában lévő irodalomértőt látta benne, de a Károly halála után több mint két évtizeddel megrajzolt *Paradicsombeli szereplő* már a tökéletes uralkodóeszményt is hordozza.³⁷ Nem valószínű, hogy Dante a névleges magyar királlyal, barátjával ne beszélt volna Magyarországról. A fiatal herceg környezetében Mária királynő révén nyilván gyermekkorától voltak magyarok. A fennmaradt adatokból az is kiderül, hogy 1292-es koronázása után magyar titkára is volt!³⁸ A Firenzét elkápráztató, heraldikus magyar díszruhába öltöztetett lovagi kíséret soraiban nyilván ott lehetett ez a Georgius de Hungaria, valamint olyan klerikusok, akik felvilágosíthatták Károly kérdéseire Dantét Magyarország viszonyairól, történetéről. Attilát persze már ismerte és tudta, mint Európában

³⁴ DANTE Alighieri, *De vulgari eloquentia*, ridotto a miglior lezione, commentato e tradotto da Aristide MARIGO, [...], Terza edizione con appendice di aggiornamento a cura di Pier Giorgio RICCI, Firenze, Felice Le Monnier, 1957, 48–51.

³⁵ DANTE Alighieri, *Über das Dichten in der Muttersprache, De vulgari eloquentia*, aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert von Franz DORNSEIFF und Joseph BALOGH, MCMXXV, Otto Reihl Verlag in Darmstadt, 87.; A mű magyar fordítását és kommentárját MEZEY László és GÁLDI László készítette, in DANTE Alighieri, *Összes művei*, szerkesztette, a szöveget gondozta és az utószót írta KARDOS Tibor, Magyar Helikon, 1965, 347–400, 1054–1068.

³⁶ Ennek a témakörnek mai napig legjobb összefoglalása: KAPOSÍ József, *Dante Magyarországon*, Budapest, 1911, 14–34.

³⁷ A Carlo Martellóról szóló alapművet – sajnos – még nem értem el: M. SCHIPA, *Un principe napoletano amico di Dante (Carlo Martello d'Angiò)*, Napoli, 1962. Ld. Raoul MANSELLI, *Carlo Martello*, in *Enciclopedia Dantesca*, I, Seconda edizione riveduta, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1984, 841–843.; U. PÉZARD, *Canto VIII*, in Tommaso DI SALVO, *Dante nella critica. Antologia di passi su Dante e il suo tempo*, Firenze, La nuova Italia Editrice, 1973, 616–625.; Gian Paolo Marchi és Pál József egyenesen így írnak: „Dante hatalmas eszméje, a szilárd politikai struktúrákra igazságosság kifejeződés azokban a reményektől fűtött sorokban, amelyeket Cangrande ébresztett fel benne Verona és Itália, illetve Anjou (Martell) Károly és utódai Magyarország vonatkozásában”, in DANTE Alighieri, *Commedia, Biblioteca Universitaria di Budapest Codex Italicus 1, Studi e ricerche*, a cura di G. P. M. e J. P., Verona, 2006, III.

³⁸ *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*, szerk. WENZEL Gusztáv, I, Budapest, MTA, 1874, 67–129, a titkárról: 100.

akkor mindenki, hogy a magyarok a hunok leszármazottai. Arról azonban csak nápolyi kapcsolatok révén értesülhetett, hogy egy krónikás újabban Nimródot tette meg a magyarok ősatyjának. Kézai Simon műve beható olasz ismeretek és tapasztalatok alapján készült, és Olaszországban, főleg Nápolyban okvetlenül ismert volt.³⁹ Persze ismerte Isidorust is Dante; egy, a magyar történészek által elfelejtett szerző, Krausz Sámuel már 1898-ban kimutatta, hogy mivel Sevillai Szent Izidor megtette Nimródot a szkíták őséne, így – mivel a hunok, illetőleg a magyarok szittyia eredetűek – kiterjesztőleg senkit sem lephetett meg az európai tudományosság korabeli képviselői közül az, hogy Kézai most a bábéli nyelvzavar utáni „Hetvenkét nép, illetve nyelv” eredeztetésért folytatott teológiai-történelmi vitában karakterisztikus magyar álláspontot fogalmazott meg.⁴⁰ Dante ezt ismerhette meg.

Ninurta sumér istenként kezdte, Nimród néven biblikus hősként folytatta, majd fordítási félreértések és hellénisztikus-zsidó, biblián kívüli források révén részben lázadóvá, részben toronyépítővé, részben Dante koráig bölcs csillagásszá vált arab és latin könyvekben és kommentárookban.⁴¹ Dante – az ének elején található Roland-hasonlat révén – erőteljes politikai arcélt is ad neki, az urával szembeni gögje miatt elvesző vazallusét, talán nem függetlenül Martell Károly magyarországi próbálkozásaitól.⁴² Ez az eposzi regényesség mindenestre nem vezethető le a *De vulgari eloquentia* Nimród- és Bábel-képből, mint ahogyan a *Paradicsomban*, az emberi nyelv eredetéről Ádámtól (XXVI. 126) kapott informá-

³⁹ Kézairól, illetve elődeiről és utódairól a hatalmas szakirodalomból az olasz vonatkozásokkal kapcsolatban ld. HORVÁTH János, *A hun-történet és szerzője*, Irodalomtörténeti Közlemények, LXVII, (1963), 446-476, kül. 459, 461.; MÁLYUSZ Elemér, *Krónika-problémák*, Századok, 100, (1966), 713-762, kül. 719; Uő, *Az V. István-kori gesta*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, kül. 26-41, 138-148; SZÜCS Jenő, *Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában*, Századok, 107, (1973), 569-643, 823-878; kül. 620-635, 639, 641, 823, 832, 836, 840-841, 854, 871; SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László, *Krónikák, legendák, intelmek*. Utószó, in *Scriptores rerum Hungaricarum I-II*, edendo operi praefuit E. SZENTPÉTERY, Budapestini MCMXXXVII-MCMXXXVIII. (hasonmás kiadás), Budapest, Nap Kiadó, 1999, II, 721-799, kül. 739-749 (V. L. műve); Kézai olaszországi használatáról: 741. Kézai gesztusát, amellyel Nimródot a magyarok ősatyjává teszi, IV. László politikájával összefüggésben ld. Johannes de THURO CZ, *Chronica Hungarorum*, II, *Commentarii*, 1, *Ab initiis usque ad annum 1301*, composuit Elemér MÁLYUSZ, adiuvante Julio KRISTÓ, BSMRA, Series nova, VIII, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 49-50.

⁴⁰ KRAUSZ Sámuel, *Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai*, Ethnographia, IX, 1898, 9-27, 109-118, 197-203, 293-305, 348-354. Nimródról 122-127; újabban ld. Krausz felhasználását a nagy német medievistánál: Arno BORST, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, Band II/2. Ausbau, dtv, München, 1995, 918-919.

⁴¹ C. UHLINGER, *Nimrod*, in *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, editors Karel van der TOORN, Bob BECKING, Dieter W. van der HORST, E. J. Brill, Leiden-New York-Köln, 1995, 1181-1186.

⁴² PAULER Gyula, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, II, Budapest, MTA, 1893, 561. skk.

ció sem kvadrál a korábbi Babel-elképzeléssel; ezt Kelemen János korábban már részletesen tárgyalta.⁴³

Joan M. Ferrante finom szerkezeti elemzéseiből is kiderül: Dante nem „fejlődött” a három cantica írása közben, végig egységes terv és elgondolás szerint működött.⁴⁴ Akkor, ha ezt elfogadjuk, látnunk kell, hogy Nimród mindhárom szerepeltetése összefügg: a *Pokolban* ő a nyelv egységének megbontója, a *Purgatóriumban* az Isten elleni meghiúsult lázadó gőg márványdomborművön földilézett példája (XII. 34), a *Paradicsomban* pedig az is kiderül róla, hogy nyelve már nem volt azonos az első emberével! Tehát ezért sem vezethet eredményre Nimród „érthetetlen” szavainak levezetése a héberből.⁴⁵ Ilyen elgondolás mellett kapóra jöhetett Danténak a Magyarországra vonatkozó információ: a magyarok Nimród leszármazottjai. Majd a *Színjáték* írása idején – akármennyire bizonytalanok is a száműzött költő életrajzi adatai – akár Bolognában, akár Trevisóban, Padovában vagy Ravennában élt, könnyen találhatott olyan magyart, aki segített neki egy magyar nyelvű verssor megalkotásában.⁴⁶ Ami pedig Nimród „lázas” karakterével lehet kapcsolatos: Martell Károly udvarában nyilván voltak ismeretek Fermói Fülöp V. László alatti fogságáról, vagy Izabella királyné – Martell Károly nagynénje – megpróbáltatásairól, például arról, amikor egy királyi várnagy úgy ölte meg a királyné két adószedőjét, hogy köldökükig földbe ásatta őket.⁴⁷

Végül a rendszerbe, a *komédia* szerkezetébe helyezve kell szemlélnünk Dante összes, a magyarokra vonatkozó megállapítását. Kezdődik Attilával, aki zsarnokként a vérfolyóban bűnhődik (*Inf.* XII. 134). Általában a „föld ostora” volt, Itáliához, sőt Dante hazájához, Firenzéhez a következőkben úgy köti őt a költő, hogy eltekint történelmi tudásától és Totila helyett a helyi hagyományhoz igazodva a hun királynak tulajdonítja Firenze kiirtását és lerombolását (*Inf.* XIII. 149). Sőt, a firenzei öngyilkos Lotto degli Agli összefüggésbe hozza Marssal: a pogány hadisten, Firenze régi, Keresztelő Szent János előtti pártfogója azért sújtja a várost újra meg újra gyilkos belviszályokkal, mert a neki szentelt szobor csonkja kimaradt Attila rombolásából! (Megjegyzendő, hogy már Attila mellett is fürdőzött a vérfolyamban két firenzei rablógyilkos...) Magyarország és Itália, sőt egy lehetséges birodalom sorsa összefonódik azután a legszeretettebb barát, Martell Károly paradicsomi visszatekintésében. S akármennyire gyűlölte Dante az Anjoukat, mégis Róbert Károlytól, Martell Károly fiától várja Magyarország

⁴³ KELEMEN János, *A filozófus Dante, Művészet- és nyelvelméleti expedíciók*, Atlantisz, 2002, kül. 111–122, továbbá Uő, *Dante, Petrarca, Vico. Fejezetek az olasz irodalom és filozófia történetéből*, Budapest, Áron Kiadó–Brozsek Kiadó, 2007, kül. 66–67.

⁴⁴ Ld. fentebb, a 7. lj.-ben idézett művét.

⁴⁵ Újabban nagy erudícióval törekszik erre Zygmunt G. BARAŃSKI, „*Sole nuovo, luce nuova*”, *Saggi sul rinnovamento culturale in Dante*, Torino, Scriptorium, 1996, kül. 119–124.

⁴⁶ Dante életrajzáról vö. Giorgio PETROCCHI, *Vita di Dante*, Roma–Bari, Editori Laterza, 1993.

⁴⁷ Erről maga Izabella (Erzsébet) királyné számol be a veszprémi káptalanhoz 1283-ban írott levelében, ld. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Studio et opera Georgii FEJÉR, Tomus septimus, Volumen II, Budae, 1832, 97–99.

boldogságát!⁴⁸ De még tovább jutunk a magyar vonatkozások átszellemítésében, ha figyelembe vesszük a „talán” Horvátországból jött zarándokot, a Veronika-kendőn megőrzött képmás-ereklye megtekintésére érkezett vándort. A neki szentelt megindító és szubjektív epizód méltán ihlette meg majd Petrarcat is:

Mint ki messziről, tán Croátiából,
jön, bámulni a Veronika-kendőn,
melynek oly nagy hírét hallotta távol,
és míg mutatják, nézd csak merengőn:
„Szent Uram Jézus!” – mondja mind magában –
„ilyen volt hát az arcod, én Teremtőm!” –
ugy voltam én, /.../

(Par. XXXI. 103–109)

A „talán” – Wlassics Tibor – Dante rafinált művészi fogása a személyes emlék szuggerálására;⁴⁹ Horvátország nemcsak általában volt a Magyar Királyság része, hanem az Anjou-aspiráció legfőbb bázisa; 1330-ban, a jubileumi zarándoklat évében érkezik nagyobb, Anjou-párti zarándokcsoport Magyarországról, Horvátországból és Dalmáciából; s ebben az évben indul trónja elfoglalására Magyarországra – de egyelőre csak Horvátországig jut – Róbert Károly.⁵⁰ A véres pogány zsarnokságtól az Istenlátás boldogságáig emeli fel a Martell Károly barátja révén megszeretett magyarokat a Firenzei.

„Napjainkban, amikor újra keressük helyünket Európában, újra fölfedezzük és újraértelmezzük az európai kultúrához fűződő kapcsolatainkat [...] Akkor látjuk igazán, ha nyíltan meg nem is fogalmazott, de évszázadokkal ezelőtt felmerült kérdéskomplexummal állunk szemben [...]”⁵¹ Remélem, hogy mikor ünnepelt barátom, Jankovics József köszöntésére vállalkoztam evvel a kis írással, az ő irodalomtudományi és magyarságtudományi célkitűzéseire tudtam egy kis vo-

⁴⁸ A „boldogként” való üdvözlés a szentség, az üdvözültség szférája felé mutat, újszövetségi, de zsidó és görög elemeket is felhasznál műfajánál, a „makarizmosz”-nál fogva. Vö. Ulrich BECKER (Hannover), *Selig*, in *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, h. n., R. Brockhaus, 1993, 1133–1135.

⁴⁹ Tibor WLASSICS, *Dante narratore. Saggi sullo stile della Comedia*, Firenze, Leo S. Olschki Editore, MCMLXXV, 164–182.

⁵⁰ Vö. KRISTÓ Gyula, *A feudális szétagozódás Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, kül. 186–187; PAULER, *i. m.*, 603–604; SZÜCS Jenő, *Az utolsó Árpádok*, Budapest, História MTA Történettudományi Intézet, 1993, kül. 328, 346; WENZEL, *i. m.*, 143. Vö. Franco ČALE, *Il Dante croato e serbo nel nostro secolo*, in *L'opera di Dante nel mondo*, Edizioni e traduzioni nel Novecento, a cura di Enzo ESPOSITO, Ravenna, Longo Editore, 1992, 157–170; az 1300-as római jubileumi zarándoklatról vö. R. MORGHEN, *Il giubileo del 1300*, in Tommaso DI SALVO, *i. m.*, 79–85.

⁵¹ JANKOVICS József, *Ex Occidente... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 204.

nással hozzájárulni, ha esetleg – hipotézisem visszautasítása esetén – nem is gazdagítottam irodalmunkat új ómagyar nyelvemlékkel, vagy egy verssor erejéig – neve esetleg lehetne „Cocytusi töredék” – Dantét nem tettem meg magyarul is alkotó költőnek...